

Айнакулов С. Ж.¹

¹*Абай атындағы ҚазҰПУ-нің PhD докторанты*

ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТА АЗИЯДАҒЫ ПОСТКЕҢЕСТІК РЕСПУБЛИКАЛАРДЫҢ МӘДЕНИ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының халықаралық құқықтың субъектісі ретінде өмір сүруінің алғашқы күндерінен бастап, бұрынғы Одақтың республикалар арасында жаңа мәдени және әлеуметтік байланыстарды, құру міндеттерді белсенді түрде араласты. Қазақстан Республикасының ТМД-ны құрудағы орны мен ролі көпшілікке мәлім. Президентіміздің ұсынысы бойынша, 1991 жылы желтоқсанда Алматы қаласында он бір тәуелсіз мемлекет басшылары жиналып Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру туралы жариялаған болатын. Содан бері жаңа бірлестік өз өмірін жалғастыруда. Бұрынғы Одақтың мемлекеттері арасындағы қатынас бірінші кезеңде біркелкі болмады, тіпті бірінші кезде қарама-қарсы болды. Қарастырып отырған кезеңде Қазақстанның ТМД елдерімен өзара қарым-қатынасының дамуының бірнеше кезеңдерінен өтті.

XX ғасырдың 1990-ы жылдардың аяғында Қазақстан, Ресей және Белоруссия, сонымен қатар ТМД-ның кейбір басқа елдері нақты теңелудің екінші кезеңіне шықты. Ынтымақтастықтың жүйелі бағыттары, әсіресе бір-біріне деген өзара тәуелділік, өзара қатынастың дарашылдық сипатынан арылу және ынтымақтастықтың өзара тиімді шарттарын жасау, ынтымақтастық туралы ұзақ мерзімді келісімді сақтау алдыңғы қатарға шықты. Бұл тұста келісімнің сақталуын бақылау ортақ ұйымдарды құрмай-ақ тараптар арасында бөлінетін болды.

Тірек сөздер: ТМД, Қазақстан, Орта Азия, посткеңестік республикалар, мәдени, гуманитарлық ынтымақтастық.

Ainakulov S. Zh.¹

¹*doctoral student of Kazakh National Pedagogical University*

CULTURAL COOPERATION OF POSTSOVIET REPUBLICS OF CENTRAL ASIA AND KAZAKHSTAN

Abstract

The article highlights the most significant processes and trends on the territory of the former USSR related to the problems of cultural cooperation between the post-Soviet republics of Central Asia and Kazakhstan. The article analyzes the results of independent development of post-Soviet States, the peculiarities of their cultural and socio-humanitarian transformation, and the main directions of Eurasian integration. The specifics of migration processes are revealed and the problem of cross-border migration is revealed. The article is devoted to modern issues of cultural cooperation between the post-Soviet republics of Central Asia and Kazakhstan, the main priorities of its foreign policy and economic security. We can note the success of integration in the CIS: compliance with the requirements for understanding the need for integration, the formation of a common security mechanism, the creation of a free trade zone, a free cultural space. With the successful completion of the education system reforms and the beginning of cultural cooperation between the countries of friendship, the objective prerequisites for integration will be strengthened in the world. Kazakhstan can be an obvious example for this. Based on the opportunities, opportunities, and development of integration mechanisms and structures in recent years, the economy is addressing the challenges of further and comprehensive reform.

Keywords: CIS, Kazakhstan, Central Asia, post-Soviet republics, cultural and humanitarian cooperation.

Айнакулов С. Ж.¹

¹*докторант КазНПУ им.Абая*

КУЛЬТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ПОСТСОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИК СРЕДНЕЙ АЗИИ И КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье освещаются наиболее значимые процессы и тенденции на территории бывшего СССР, связанные проблемами культурное сотрудничество постсоветских республик Средней Азии и Казахстана. Анализируются итоги независимого развития постсоветских государств, особенности их культурной и социальногуманитарной трансформации, основные направления евразийской интеграции. Выявлена специфика миграционных процессов и раскрыта проблема трансграничной миграции. Статья посвящена современным вопросам культурного сотрудничества постсоветских республик Средней Азии и Казахстана, основным приоритетам его внешнеполитической деятельности и экономической безопасности. Можно отметить успех интеграции на пространстве СНГ: соблюдение требований к пониманию необходимости интеграции, формирование общего механизма обеспечения безопасности, создание зоны свободной торговли, свободного культурного пространства. В условиях успешного завершения реформ системы образования и с началом культурного сотрудничества стран дружбы в мире будут усиливаться объективные предпосылки для интеграции. Казахстан может стать очевидным примером для этого. Исходя из возможностей, возможностей, развития интеграционных механизмов и структур за последние годы экономика решает задачи дальнейшего и комплексного реформирования.

Ключевые слова: СНГ, Казахстан, Центральная Азия, постсоветские республики, культурное, гуманитарное сотрудничество.

Орталық Азия аймағындағы интеграциялық үрдістердің алғышарттары алғашқыда КСРО аясында, яғни 1991 жылы, Кеңестер Одағы ыдырамаған кезде, Орта Азия республикалары мен Қазақстан Республикасы аралық консультативті кеңесті құру туралы келісім жасаған болатын, бірақ КСРО ыдырауы салдарынан бұл бастама іске аспай қалған.

Қазақстанның тәуелсіздігін жариялағаннан кейінгі мемлекет саясатының басты бағыттарының бірі - бұрынғы кеңестік республикалармен мәдени және гуманитарлық ынтымақтастығы интеграциялық үдерісті дамыту болды. Орталық Азия –Кеңес Одағының ыдырауы нәтижесінде бұрынғы Орта Азия республикалары мен Қазақстан аумағында пайда болған геосаяси кеңістік. Геоаймақ ресми түрде 1993 жылы 4 қаңтарда Қазақстан, Қырғызстан,Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан Республикалары президенттерінің Ташкент қаласында өткен саяси, экономикалық ынтымақтастықты нығайту мәселелері жөніндегі басқосуында бекітілді. 1994 жылы Орталық Азия одағы құрылды. Оған мүше болып “интеграциялық үштік” идеясын бірауыздан қолдаған Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан республикалары кірді. Түркменстан Республикасы бейтараптық жариялап, ұйымға мүше болудан бас тартқан. Алайда үш республика басшысы бірқатар құжатқа қол қойғанымен, ондағы федералистік сипаттағы идеяларды жүзеге асырудың айқын жолдары ауызбірліктің болмауынан белгіленбей, ол құжаттар мен идеялар қағаз жүзінде ғана қалды.

1995 жылғы 27-ақпанда азаматтарға Қазақстан Республикасы төлқұжатын тапсыру науқаны басталды. Қазақстанда ұлттық-мәдени көпқырлылық пен бірлікті жаңғыртып, дамыту бағытындағы салмақты мемлекеттік саясат жүзеге асырылып отыр. Орталық Азия болып аталуы – жер аумағының Еуразия құрлығының ортасында орналасуына және бұл елдердің тарихы, діні мен тілі, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрпы, мәдениеті мен шаруашылығындағы жақындықтар, ұқсастықтардың көп болуына байланысты. 1998 жылы «Орталық Азия одағы» ұйымының атауы “Орталық Азия экономикалық қауымдастығы” деп өзгертіліп, оған Тәжікстан Республикасы қосылды. Мүше-елдер экономикалық интеграцияға баса назар аударып, ынтымақтастықты экономика саласында ғана жүзеге асыруды қалағандығы бұл ұйым таратылды оның жаңа атауында көрініс тапты. Н.Назарбаев "Орталық Азия елдері Одағын" құруды ұсынды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев 2005 жылғы Қазақстан халқына жолдауында “Орталық Азия елдері Одағын” құруды ұсынды. Мемлекеттердің бірлескен іс-қимылдарының негізгі

стратегия бағыты – саяси, экономикалық, ғылыми, әскери, әлеуметтік, гуманитарлық, т.б. салалардағы үйлесімділіктерді нығайту, дамыту болып табылады [1].

Сыртқы саясат саласына келсек, Қазақстан Орталық Азияның көшбасшысы, Еуразия кеңістігіндегі интеграциялық процестердің бастамашысы әрі белсенді қатысушысы және халықаралық қоғамдастықтың сенімді әріптесі ретінде таныла бастады. Еліміз халықаралық лаңкестікке, есірткінің жайылуы мен ядролық қарудың таралуына қарсы белсенді күресуде.

Посткеңестік Егеменді мемлекеттердің Біріккен Ұлттар Ұйымы, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД), Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымы (ЕҚЫҰ) сияқты ұйымдардың мүшесі бола отыруы Қазақстан Республикасы өзінің тең дәрежелі келіссөздер жүргізе алатындығын дәлелдеді. Ал бұл ұйымдарға мүше болу Қазақстан Республикасына міндеттемелер жүктейді.

Әр елдің ресурстарына, мүмкіндіктеріне, өзіндік идентификациясының деңгейіне байланысты шынайы егемендігін жүзеге асырудың өз үлгісі бар. ТМД-ның барлық елдері үшін өзекті мәселенің бірі - өзіндік идентификация.

Бұл елдерде бір жағынан, ортақ мұра, ортақ қиындықтар болса, екінші жағынан, халықтар игілігі үшін бірлесе отырып, өзара құрмет жағдайында шешуге болатындай зор мүмкіндіктер де бар. Бұл қауымдастық ғаламдық, геосаяси, аймақтық даму өлшемдері мен қазіргі дәуірдің ерекшеліктерін ескере отырып, жаңа сапалық деңгейдегі бірлескен іс әрекетке және интеграцияны дамытуға қажетті жағымды негіз құрайды. Қазақстан Республикасы тәуелсіздікке ие болғаннан кейінгі жаңа кезеңде әлемнің көптеген елдерімен қарым-қатынастарын нығайта түсті. Қазақстан көптеген өркениеттер, этностар және діндер тоғысында орналасқан. Сондықтан да оған интеграциялық үдерістердің деңгейімен және жағымды нәтижелерімен органикалық ұштасқан саяси тұрақтылық, ұлттаралық келісім және аймақтағы қауіпсіздік ауадай қажет. Сонымен қатар, дәл Қазақстан ғана XX ғасырдың аяғында басталған қайта құрулардағы ішкі табыстарына байланысты интеграцияның басты қозғаушысы әрі көшбасшысы ролін атқара алды. Қазақстан республикасы мәдени – тарихи конфессионалды жағынан қарастырғанда Азия мемлекеттеріне жатады. Ал географиялық параметрлері бойынша еуразиялық мемлекет деп есептеуге де болады. Егер Ресей бүкіл посткеңестік кеңістікте тұрақтандырушы фактор болып табылса, онда Қазақстан өзінің геосаяси, геоэкономикалық мүмкіндігімен Орталық Азиялық субаймақтағы тұрақтандырушы фактор роліне сай келеді. Бірақ Түркия, Иран және басқа да мұсылмандық Шығыс мемлекеттері арасындағы және рухани – идеологиялық ықпалына деген бәсекелестік Қазақстандағы макроаймақтық мәні бар мемлекетке айналдырып отыр.

Мәдени үдерістердің бірі Орталық Азияның саяси және мәдени кеңістігін бірте-бірте диверсификациялау болып табылады, ол ұлттардың тілдері Мемлекеттік болып жарияланған сәттен басталды. Бұл процесс әр түрлі қарқындылық деңгейі бар және биліктің әр түрлі қолдау деңгейімен әр түрлі елдерде жүреді.

Қазақстан мен Қырғызстанда, сондай - ақ Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстанның астаналық және қалалық тұрғындары арасында орыс тілі әлі күнге дейін өз позициясын сақтап келеді. Тек орыс және орыс тілді тұрғындар арасында ғана емес, сонымен қатар жергілікті элита өкілдері арасында да. Посткеңестік республикаларда орыс тілі сапалы білім алудың, жоғары ақы төленетін жұмыстың, жоғары әлеуметтік мәртебенің маңызды факторы болып біраз уақытқа дейін қала береді. Кейіннен дегенмен, орыс тілін оқыту жүйесі біртіндеп құлдырауда оның практикалық өмір сүру саласы тұрақты түрде тарылуда. Бұл процесс посткеңестік республикаларда әр деңгейде жүрді [2].

Сонымен қатар, Түркіменстан мен Өзбекстанда латын әліпбиі ұлттық тілдерінің асығыс және дамымаған аударманың жариялануы салдары біршама уақыт мәдени-тілдік және білім беру тетіктеріне айтарлықтай зиян келтірді. Бастапқыда әліпбиді латындандыру "Батыс" жобасы ретінде қарастырылса да, оны енгізу туралы өзбек Заңында айтылғандай, қолайлы жағдай жасауға бағытталған негізде, республиканың жан-жақты ілгерілеуін және оның әлемдік коммуникация жүйесіне кіруін жеделдететін іс жүзінде ол біршама кері нәтижелерге әкелді. Кеңес заманында жарық көрген Өзбекстан мен Түркіменстанның кітапханаларында орыс және "кириллица" өзбек және түрікмен тілдерінде қол жетімді еуропалық тілдерден аударылған әдебиеттердің едәуір бөлігі, латын әліпбиіне көшуіне байланысты бәрі де өзгерістерге ұшырай бастады [3].

1990 - шы жылдардың ортасынан Посткеңестік республикалар қоғамы кеңес заманымен салыстырғанда сыртқы әлемге ашық бола бастады. Ең маңыздысы, бұл аймаққа (аймақтан), сондай - ақ, кем дегенде, аймақ елдері арасындағы ақпараттық, адами, ресурстық ағындардың қозғалысын жеделдетуге және жеңілдетуге әсер етті. Жаһанданудың әсері аймақтың әртүрлі мемлекеттерінде

де, әр елдің ішінде әр түрлі аймақтарда/ әлеуметтік-мәдени топтарда да әр түрлі болғанын бірден атап өткен жөн. Осылайша, жаһандану процестері Қазақстанға, ең азы - Түркіменстанға әсер етті; әлемнің басқа мемлекеттеріндегідей, әр елдің ішінде Астаналар мен ірі қалалық орталықтар мен қалалық элиталар ең "жаһанданған" болды. Соңында, этникалық тұрғыдан алғанда, осы негізде титулдық ұлттардың екі тілді орыс тілді өкілдері және орыс тілді ұлттық азшылықтар алда болды, олар орыс тілін (кеңестік кезеңдегі *lingua franca*) ағылшын және басқа да халықаралық тілдермен тез толықтыра алды. Басқаша айтқанда, Орталық Азия жағдайында қозғалыс пен ақпарат ағымының шекараларының салыстырмалы түрде ашылуы бұрынғы кеңестік мәдени элиталардың едәуір бөлігін мәдени өрістен жаңа элиталармен ығыстырып, жай ғана зайырлы кеңістіктен қашуға мүмкіндік берді.

Мәдени тұрғыдан алғанда Орталық Азия үшін жаһанданудың неғұрлым маңызды белгілері:

- халықаралық қорлардың-бірінші кезекте Сорос қорының, Британдық Кеңестің, Ф. Эберт қорының, Швейцарияның даму жөніндегі агенттігінің және т. б., сондай-ақ қызметі мемлекеттердің мәдени бастамаларын қолдауға бағытталған жаһандануға дейінгі философияны көрсететін ЮНЕСКО-ның пайда болуы мен қызметі; 1990 жылдары-спутниктік және кабельдік теледидар арналары арқылы, 1990 жылдардың аяғынан бастап-интернеттің дамуы арқылы; - мәдени алмасу мен халықаралық гастрольдердің, көрмелердің, шетелде білім алудың, көші-қон мен шетелдік Туризмнің белсенді процесі; 1990-шы жылдардың аяғынан бастап еңбек көші-қоны процестерінің күшеюі біртіндеп, соншалықты байқалмаса да, Орталық Азия мемлекеттерінің тұрғындарының едәуір бөлігінің мәдени стереотиптері мен қалауларын өзгерте бастады. 2000 жылдары Қырғызстаннан, Тәжікстаннан, Өзбекстаннан жаппай еңбек басталды. Негізгі ағындары Ресей мен Қазақстанға жіберілетін көші-қон аз дәрежелері-Оңтүстік Кореяға, Түркияға, Парсы шығанағы елдеріне және Еуропаға. Қазақстан Республикасының Орталық Азиядағы көршілестері - Өзбекстан, Қырғызстан, Түркменстан және Тәжікстанмен мәңгі достастық пен ынтымақтастық туралы келісімі бар. Екі жақты негіздегі ынтымақтастық халықаралық мәселелерді тез арада шешу басым болған және болып қала береді.

БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 47-ші сессиясында жарияланған Азиядағы әрекеттестік пен сенімділік шарасындағы Жиналысты (СВМДА) шақыру туралы Қазақстанның ұсынысы халықаралық, оның ішінде жетекші елдердің, сонымен қатар ықпалды халықаралық ұйымдардан қолдау тапты. Бұл бастаманың практикалық іске асуын ҚР сыртқы саясатының негізгі бағыттарының бірі деп санаға болады.

Одан кейін мүше елдердің шетел министрлерінің Алматыда кездесуі өтті. Онда Президент Н.А. Назарбаевтың Азияда көп жақты қауіпсіздік механизмі иен ынтымақтатстық құру инициативасын ұсынды.

2020 жылы сәуір айында Мәдени байланыстар негізіне тоқталсақ мысалы, Өзбекстан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Түркия және Тәжікстан мемлекеттері бірлесіп ЮНЕСКО қорғауындағы мәдени мұралар тізіміне тамырлас елдердің ортақ қазынасы саналатын Қожанасыр туралы әңгімелерді қосуға өтінім берді. 2017 жылдың алғашқы күндерінде Ә. Қастеев атындағы ҚР Мемлекеттік өнер музейінде төрт республика – Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан суретшілерінің 40 туындысының басын қосқан «Орта Азия өнері» көрмесі ашылған еді. Ә. Қастеев атындағы ҚР Мемлекеттік өнер музейі 2017 жылдан «Жақын шет елдер өнері» атты 5 жылға есептелген ауқымды көрме жобасын жүзеге асыра бастайды. Музей өзі құрылғалы 80 жыл ішінде тек классикалық және Қазақстан өнерінің ғана емес, бір кездегі алып ел – Кеңес Одағының құрамындағы басқа елдердің де өнері туындыларының бай коллекциясын жинады. Осы циклдағы ең бірінші көрме Орта Азия өнеріне арналды. Біздің жақын көршілеріміз – Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан бейнелеу өнерінің бір-бірінен ұлттық айырмашылығы да, бір-бірімен ортақ тарихы да бар. 1930-жылдары барлық республикаларда ұлттық өнерді қалыптастырып, дамытуда жаңа бағдарлама бекітіліп, республикалық Суретшілер одақтары құрылды, ұлттық шығармашылық кадрларды дайындауды қолға алған көркемсурет училищелері ашыла бастады, музей ісінің негізі қаланды – ең алдымен жергілікті суретшілердің шығармашылығын жинап, насихаттауға үндейтін бейнелеу өнері музейлері ашыла бастады. Бұл сол өңір үшін өнердің жаңа түрлерін қарқынды дамытатын кезең еді. Дәстүрлі орыс өнерімен ойдағыдай қарым-қатынасы маңызды фактор болды. Заманауи Қырғызстан өнері суретшілерінің кескіндемелік-пластикалық формада қоршаған әлемге образдық-эмоциялық пікірін білдіруге құлшынысымен сипатталады. Мұндай жағдайда сюжеттік бастау екінші орынға шығады. Бірінші орынға кейде драмалық басымдықпен түстің қуаты, кенептің бедерлі қабаты шығады. Экспозицияда түрлі буындағы қырғыз суретшілерінің өкілдері – Г. Айтиев, А. Байтереков, Р.

Бұхарметов, Н. Қоңырбаев, А. Төребековтің картиналары орын алады. Жерде бірлесіп еңбек ету, сан ғасырлық мәдени дәстүрлер – ҚР МӨМ коллекциясындағы тәжік суретшілері картиналарының негізгі тақырыбы. Республиканың алдыңғы қатарлы қылқалам шеберлері Х. Хушвахтов, В. Боборыкин, С. Құрбанов, Л. Оборина, Г. Яралованың кескіндемелері осыны баяндайды. Ч. Амангелдиев, Н. Червяков, И. Клычев, А. Зарипов сынды жарқын өкілдері бар Түрікменстан көркемсурет мектебіне ұлттық отбасылық құндылықтарға айнымастық, шығармашылық түйсіну және ұлттық мұраға өздерінше ұйғарым жасау, ашық түстік гамма тән. Өзбек бейнелеу өнерінің қалыптасып, бастау алар тұсында Ферғананың тумасы А. Волков, Өзбек КСР халық суретшісі атанған қазақ О. Таңсықбаев, бала кезінен Ташкентте тұрған Н. Қарахан тұр. Олардың орнын 1950-жылдары-ақ өнер шеберлерінің жаңа буыны Ч. Ахмаров, Р. Ахмедов, Б. Бабаев, В. Бурмакин сынды суретшілер келіп басты. Республика суретшілерінің сандаған пейзаждарында көрініс тапқан туған өлкесінің сұлулығына деген ыстық ықыласына тәнті боласыз. Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымын құру - бұл достастық елдерінің сыртқы агрессиядан өздерін бірлесе қорғау ниетінен туындаған. 1992 жылы 15 мамырда Ташкентте Армения, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстан Ұжымдық қауіпсіздік шартына (ҰҚШ) қол қойды. Ал 1993 жылы бұл шартқа Грузия, Әзірбайжан және Беларусь қосылды. Келісімшарт 1994 жылы 20 сәуірде күшіне енді. Келісім мерзімі - бес жыл. Сосын құжатта көрсетілгендей ұзартылып отырады. Алайда 1999 жылы ҰҚШ-тан Әзірбайжан, Грузия және Өзбекстан (Өзбекстан 2006 жылы ҰҚШҰ-ға қайта кірді) бас тартты. 2002 жылы ҰҚШ-тың мәскеулік саммитінде қауіпсіздік шартының атына толықтыру енгізіліп, Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы деген атпен аталды һәм халықаралық ұйым деген мәртебе берілді. Кейіннен ұйым аясына ТМД-ның Біріккен әуе қорғаныс күштері енгізілді. Ал 2009 жылдың 4 ақпанында ҰҚШҰ шеңберінде Жедел іс-әрекет күштік құрылымдарын құруға қол қойылды. Бұл Жедел іс-әрекет бөлімдері әскери агрессиядан қорғану, халықаралық лаңкестік, экстремизм, трансұлттық ұйымдасқан қылмыспен күрес, есірткі тасымал жолдарын жою және төтенше жағдайда бірлесе көмек беру қызметін атқармақ.

Қазақстан Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестердің бастамашысы және белсенді мүшесі болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін біздің аймақ әлемдік экономика үшін қайта экономикалық жағынан маңызды болуда. Қазақстанды қазіргі таңда халықаралық қауымдастықта күшті мәдени және мықты позицияға ие әлемдегі аймақтық держава ретінде қабылдайды.

Қазақстан ішкі және аймақаралық интеграцияның алға басуын қолдайды. ҚР Еуразиялық Экономикалық Қауымдастық, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымымы, Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымы мен басқа да құрылымның шеңберінде каспийлік мемлекеттерімен тығыз байланыс орнатып отыр.

ОА елдерінің аймақтық интеграция идеясы аймақ мемлекеттерінің күн тәртібінде болған. 1994 ж. 1 ақпанынан бастап Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстан арасында Кедендік одақ жұмыс істейді. Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстан арасындағы белсенді интеграциялық процестері Арал мәселесіне Түркменстан мен Ресейдің қатысуы олардың ынтымақтастығын жақсарта түсті. Қазақстан алдында және сол сияқты ОА мемлекеттердің алдында Н.А.Назарбаевтың айтуынша, таңдау бар: әлемдік экономиканың мәңгі шикізат көзі болып қала беру, келесі империяның келуін күту, немесе интеграцияға кету. Қазақстан Президенті 2005 ж. интеграцияны тереңдету жолын таңдап, Орталық Азия Одағын құруды ұсынды. «Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан арасындағы Мәңгі достастық туралы келісім осындай бірігудің мықты базасына айналу мүмкін. Мен аймақтың басқа мемлекеттерін шығарып тастамаймын. Біздің экономикалық мүдделеріміз, мәдени-тарихи тамырымыз, тіл, дін, экологиялық мәселе, сырқы қауіпіміз ортақ. Біз жақын экономикалық интеграцияға өтуіміз керек, ортақ нарық пен ортақ валютаға жылжуымыз керек». Қазақстан Республикасы бірқатар стратегиялық мәселелерді шешуде Әзірбайжан Республикасымен әріптестік қарым-қатынас орнатуға мүдделі: Каспий теңізінің құқықтық статусын анықтау, әлем нарығына өз мұнайын тасымалдау және т.б. Қазақстан және Әзірбайжан арасындағы екі жақты ынтымақтастықтың маңызды бағыттарының бірі ТРАСЕКА жобасын жүзеге асыру болып табылады. Қазақстан 1998 ж. 7-8 қыркүйекте Бакуде қол қойылған Еуропа-Кавказ-Азия халықаралық транспорттық дәлізді дамыту жөніндегі Негізгі көпжақты келісімнің қатысушысы болды.

Бірдей дәрежеде Қазақстан мен Әзірбайжан мүдделеріне жататын негізгі халықаралық-құқықтық мәселе Каспий теңізінің халықаралық-құқықтық статусын анықтау болып табылады. 1996 ж 16 қыркүйекте Каспий теңізі мәселесіне байланысты Қазақстан мен Әзірбайжан Президенттері арасында Бірлескен Мәлімдемеге қол қойылды. Бұл Мәлімдемеде алғашқы рет

Каспий статусы мәселесіне қатысты мүдделердің ұқсастығы мен оны анықтаудағы амал-тәсілдер ашық түрде көрсетілді.

1996 ж. 16-17 қыркүйекте ҚР Президенті Н.А.Назарбаевтың Әзірбайжан Республикасына бірінші ресми іс-сапары жасалды. Екі жақ арасында бірнеше келісімдерге қол қойылды: екі елдің өзара қарым-қатынастарының негізгі принциптерін анықтайтын мемлекетаралық қатынастардың негіздері жайлы келісім; Каспий теңізі статусы мәселесі жөніндегі Бірлескен Мәлімдеме; инвестицияны өзара қорғау және мадақтау жайлы келісім; екі жақты салық салудан қашу туралы келісім; СІМ арасындағы және ұлттық қауіпсіздік органдары арасындағы келісім; екі мемлекеттің ұлттық банкілері арасындағы есептерді ұйымдастыру туралы келісім және т.б.

1997 ж. 10 маусымда Әзірбайжан Республикасының Президенті Г.Алиевтің Қазақстанға ресми іс-сапары жасалды. Екі жақ ынтымақтастықтың ары қарай дамуы мен тереңдеуі жөніндегі Декларацияға, халықаралық нарыққа мұнайды тасымалдау саласындағы ынтымақтастық жайлы Меморандумға және тағы басқа он төрт үкіметаралық, ведомствоаралық келісімдерге қол қойды.

2005 ж. 27-28 ақпанда Астанада ҚР Президенті Н.Назарбаев пен Қазақстанға мемлекеттік іс-сапармен келген Әзірбайжан Республикасының Президенті И.Алиев арасында келіссөздер жүргізілді. Келіссөздер барысында өзара мүдделерге қатысты мәселелер талқыланды. Сауда-экономикалық ынтымақтастыққа қатысты қазақстан - әзірбайжандық үкіметаралық комиссия жұмысының тиімділігіне үміт артты.

Н.Назарбаев пен И.Алиев мұнай-газ, тасымалдау, мәдениет пен өнер салаларындағы ынтымақтастықты дамыту мәселелерін де қарастырды. Грузия және Қазақстанның екі жақты қарым-қатынастарының негізгі құжаты ҚР мен Грузия Республикасы арасындағы қатынастың негіздері жайлы келісім болды. Бұл келісімге 1993 ж. шілдеде Алматыға Грузия парламентінің Төрағасы, мемлекет басшысы Э.Шеварднадзенің сапары барысында қол қойылды. Келіссөздер нәтижесінде мемлекет басшыларының арасында бірталай құжаттарға қол қойылды. ҚР Жоғарғы Кеңесімен Грузия Парламенті арасындағы ғылыми-техникалық ынтымақтастық туралы келісім; электр және пошта байланысы, әуе байланысы, халықаралық көліктік байланыс, теміржол тасымалы қызметін үйлестіру; кеден істері саласындағы қатынас негіздері, мәдени гуманитарлық ынтымақтастық, визаны өзара мойындау туралы келісімдерге, сонымен қатар 1993 ж. ҚР мен ГР арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықтың принциптері туралы үкіметтік келісімдерді жүзеге асыру туралы Протоколға қол қойылды.

Екі жақты қатынастың дамуына зор үлесін ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Грузияға ресми сапармен келуі тигізді (1996 ж. 17 қыркүйек). Кездесу барысында Грузия Президентімен бірге екі жақты ынтымақтастық мәселесі талқыланды және Грузия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынас негіздері туралы Декларацияға; инвестицияны қолдау мен өзара қорғау туралы келісімге; азаматтық және қылмыстық істерге қатысты өзара көмек туралы келісімге; туризм саласындағы ынтымақтастық туралы Меморандумға; транзит тәртібі жайлы келісімге қол қойылды.

1997 ж. 11 қарашада ГР Президенті Э.Шеварднадзе ҚР-на ресми сапармен келді және кездесу барысында мемлекет басшылары арасында экономикалық және саяси ынтымақтастықты ары қарай дамыту мақсатында екі жақты қатынастар мәселесі талқыланды және ынтымақтастықты дамыту туралы Декларацияға; мұнай-газ өнеркәсібі саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге; екі жақты салық салудан қашу Конвенциясына; Консулдық конвенцияға; статистика, денсаулық сақтау, ғылым беру, еркін сауда, стандарттау, метрология және сертификаттау салаларындағы ынтымақтастық туралы, әскери сала және әскери техникалық ынтымақтастық жайлы келісімдерге қол қойылды.

1998 ж. 21-22 қазанда ҚР премьер-министрі Н.Балғымбаевтың Грузияға жасаған сапар барысында Қазақстан және Грузия үкімет басшылары ҚР-да шығарылатын мұнай транзиті көлемін үлкейту жайлы және қазақстандық сарапшылардың Қара теңіз порттарындағы мұнай құю терминалын дамыту және қайта құру жобасына қатысу және Қазақстанның Қара теңіздегі грузин терминал активтерін алу, сонымен қатар Супса станциясынан мұнай құю терминалы мен мұнай араластыру эстакадасына дейін теміржол тармағын салу мәселелерін қарастырды.

2005 ж. 31 наурызда Астанаға Грузия президенті М. Саакашвили ресми сапар жасады. Екі мемлекет көшбасшылары Қазақстаннан "Баку-Тбилиси-Джейхан" мұнай құбыры арқылы энергия тасушыларды тасымалдау мәселелерін талқылады. БҰҰ, ЕҚЫҰ және т.б халықаралық ұйымдар аясында өзара әрекет ету, сауда экономикалық ынтымақтастық мәселелері қарастырылды.

Келіссөздер нәтижесінде бірқатар екі жақты құжаттарға, сонымен қатар "Терроризм, есірткі заттардың заңсыз айналымына қарсы күресте ынтымақтастық туралы" үкіметаралық келісімге қол қойылды.

2005 ж. 4 қазанда Тбилисиде өткен келіссөздер нәтижесінде ҚР Президенті Н.Назарбаев пен ГР Президенті М.Саакашвили Бірлескен Коммюнике қабылданды. Құжатта екі ел ынтымақтастығына қосымша серіп беру қажеттілігі көрсетіледі. Мемлекет басшылары мұнай-газ кешеніндегі ынтымақтастық, әсіресе "Баку-Тбилиси-Джейхан" экспорттық құбыр жүргізу жобасын жүзеге асыру аясындағы ынтымақтастықты дамытуда екі жақты талпыныс білдіреді.

Қазақстан-армян қатынастары. 1992 ж. 27 тамызда Қазақстан Республикасы мен Армян Республикасы арасында дипломатиялық қатынастар орнады, дәл осы жылы Алматыда Армян Республикасының Елшілігі ашылды.

1993 ж. 19 қаңтарда Алматыда ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев пен АР Президенті Л.Тер-Петросян кездесті. Кездесу барысында екі жақты ынтымақтастықтың дамыту мәселелері талқыланды. Л.Тер-Петросян Армянның ТМД принциптерін ұстанатындығын және Қазақстанмен тығыз экономикалық байланыс орнатқысы келетінін мәлімдеді. Н.Ә.Назарбаев Таулы Қарабақ оқиғасына сүйене отырып, гуманизм принципін басшылыққа алған және осы шиеленіске қатысы бар ел жағдайына мазаланған Қазақстанның делдалдық миссиямен қатысатынын және ЕҚЫК қамқорлығымен бітімгершілік әрекеттерді жалғастыруға дайын екендігін білдірді. Келіссөздер нәтижесінде мемлекет Президенттері ҚР мен АР арасындағы өзара қатынастың негізі жайлы келісімге, 1993 ж. ҚР мен АР арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықтың принциптері жайлы Келісімге және үкіметаралық кредитті дайындау мен 1992 ж. өзара есеп айырысудағы борыштық міндеттерін реттеу тәртіптері туралы келісімге қол қойды.

Қазақстан мен Арменияның гуманитарлық ынтымақтастығының естелігі 1988 ж. Арменияда болған жер сілкінісінде екі республикалардың өзара көмектесу әрекеттері болып есептеледі. Қазақстан бұл республикаға құрылыс материалдары мен техникасын апарды, сонымен қатар апатқа ұшырағандарды өз территориясына қоныстандырды. Қазақстан еріктілері мен құтқарушы бригадалары жер сілкінісі зардаптарын жоюға белсенді түрде қатысты.

2001 ж. 23 мамырда Арменияға ҚР Президенті Н.Назарбаев ресми сапармен келді. Екі жақты экономикалық қатынасты айта отырып, мемлекет басшылары екі мемлекет арасындағы тауар айналымы өскенімен, әжептәуір келісім-құқық аясы бар екенін мәлімдеді. Сауда-экономикалық байланыс деңгейі едәуір төмен және де нақты мүмкіншіліктерге сәйкес келмейді. Басты кедергілер ретінде көлік мәселесін атап өтті. Экономикалық ынтымақтастықты белсендіруде келіссөз жүргізушілер үкіметаралық комиссия құру мәселесіне көп көңіл бөлді. Армения және Қазақстан Президенттері Оңтүстік Кавказ бен Орталық Азиядағы оқиғалар жайлы ақпараттарымен алмасты.

2001 ж. 25 мамырда Н.Назарбаев Еуразияда өтетін Ұжымдық қауіпсіздік келісімінің қатысушы-елдерінің ұжымдық қауіпсіздік кеңесінің жұмысына қатысты.

Соңғы жылдары екі ел тығыз қатынастар орнатуда. 2005 ж. 12 қазанда Ереванда армян-қазақ үкіметаралық комиссиясының сауда-экономикалық ынтымақтастық жөнінде бірнеше отырыстары өтті. Отырыстар барысында Армения мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық қатынастарды, ынтымақтастық келісім-құқықтық негізі, гуманитарлық салалар, ауыл шаруашылығы, көлік байланысы, әскери-техникалық ынтымақтастықты ары қарай дамытуға қатысты мәселелер талқыланды. Нәтижесінде білім және ғылым, мәдениет, ауыл шаруашылық пен агроөнеркәсіптік кешен, архив жұмыстары бағытындағы ынтымақтастық туралы және екі жақты салық салудан қашу туралы келісімдерге қол қойылды.

Қазіргі кезге дейін екі мемлекет арасында 30-дан астам келісімдерге қол қойылғанын атап өту қажет. 2005 ж. екі ел арасындағы сауда айналымы алдыңғы жылдармен салыстырғанда 3 есе өсті және 45,2 млн долларды құрды. Қазақстанның жеткізілімдері дән, мұнай өнімдері және металдар болды. Армениядан ауылшаруашылық өнімдер, армян коньягі мен виносы және халық тұтынатын тауарлар импорттайды.

Гуманитарлық ынтымақтастыққа қажеттілік ТМД елдерінің интеграциясы үшін маңызды рөл атқарады. Посткеңестік кеңістік айтарлықтай дәрежеде орыс тілімен және тығыз ұлтаралық байланыстармен, КСРО кезіндегі мемлекеттік стандарттар бойынша қалыптасқан білім беру және техникалық мәдениетпен т.т. біріктірілді. ТМД елдерінің халықтары интеграцияға анық қажеттілікті сезінді, себебі, қоғамдық санада бұрынғыша біріктіруші ұстанымдар алдыңғы қатарда тұрды. КСРО кезеңінде «Үлкен отбасында» бірге тұрған әр түрлі ұлттар өздерін жағымды жағдайда сезініп, өмір жоспарларын құрып, ұрпақ тәрибелеп, қалыпты жұмыс жасап, біраз

жетістікке жеткен болатын. Мемлекеттің ұлттық саясатында көптеген қарама-қайшылықтар орын алғанымен, күллі әлем санасатын ұлы елде бірге өмір сүргендігін сезінеді.

ТМД-ның басқа елдерімен салыстырғанда Қазақстандықтар шетелдерден жұмыс күшін енгізуге үзілді-кесілді қарсы емес. 1992 жылы мамырда Ташкент қаласында ТМД мемлекеттерінің мәдени ынтымақтастығы туралы көп жоспарлы келісімге қол қойылды. 1995 жылы наурызда Минск қаласында мәдени ынтымақтастық жөнінде Кеңес құрылып, ол ТМД органдарының бірден-бір белсенді әрі өнімді жұмыс істейтін құрылымы болды. Оның жұмысына бақылаушы ретінде кәсіподақтардың Жалпы Конфедерациясы және мәдени байланыстардың Халықаралық ассоциациясы қатысты. Кеңестің ұсынысы бойынша және оның тікелей қатысуымен Минскіде ТМД елдері мәдениет қызметкерлерінің Бірінші конгресі табысты өтті [29]. Бірлескен бағдарлама аясында халықаралық кездесулер мен театр фестивалдары, байқаулар, көрмелер ұйымдастырылды. 1996 жылы наурыз айында қол қойылған экономикалық және гуманитарлық салаларда интеграцияны тереңдету туралы РФ, Белоруссия, Қазақстан және Қырғызстан арасындағы келісім шарттың принципті маңызы бар. Онда интеграцияның негізгі мақсаттарымен қатар азаматтарды әлеуметтік қорғаудың минималды стандарттарын жасау жоспарланды; білім алуға тең мүмкіндік беру және ғылым мен мәдениет жетістігіне қол жеткізуге барынша жағдай жасау көзделіп, заңнамаларды үйлестіру қарастырылды [25].

ТМД-ның біртұтас білім беру кеңістігі дегенде білім беру саласындағы мемлекеттік саясат ұстанымдарының ортақтығы, мемлекеттік білім беру стандарттарының сәйкесуі, бағдарламалардың үйлесімділігі және ғылыми, ғылыми-педагогикалық мамандарды аттестаттау және дайындаудағы талаптың бірдейлігі айтылады. Достастыққа қатысушы мемлекеттің аумағындағы білім беру мекемелеріндегі білім алуға азаматтардың тең құқылығын және еркіндігін ұйымдастыру да өзекті мәселе. 1999 жылы маусымда ҚР-ның «Білім туралы» заңы қабылданды. Бұл ЮНЕСКО ұсынған, білім берудің халықаралық стандарттық классификациясына сай ұлттық білім беру жүйесінің жаңа үлгісін жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Осыған сәйкес үзіліссіздік және сабақтастық ұстанымы негізінде 4 білім беру дәрежесі белгіленді. Отандық білім беру жүйесін алдыңғы қатарлы әлем тәжірибесі сараптаған жүйеге жақындастыруға маңызды қадам жасалды. Астанада құрылған Қазақстандық басты жоғары оқу орны - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия университеті, М.В.Ломоносов атындағы ММУ филиалы мен білім беру бағдарламасын әмбебаптандыру және жаңа мамандарды халықаралық стандарттар дәрежесінде, еуразиялықтың гуманистік негізінде дайындаудағы маңызды қадам болды. 1999 жылы қыркүйекте Минск қаласында өтпелі экономикалы елдерде орта мектепті реформалау проблемасы бойынша Орталық және Шығыс Еуропа, ТМД елдері білім министрлерінің Халықаралық конференциясы болып өтті. Онда ортақ бағдарламаны жүзеге асырудағы келешектегі ынтымақтастықтың бағыттары анықталып, маңызды құжаттар қабылданды [37; 25]. ТМД-ның үкімет басшыларының Кеңесінде (ҰБК) 2001 жылы 29 қарашада 1997 жылы 17 қаңтарда қабылданған ТМД-ның біртұтас білім беру кеңістігін қалыптастырудың тұжырымдамасын жүзеге асырудағы мемлекетаралық Бағдарламасы бекітілді. Бағдарламаның жобасы 2000 жылы 24 мамырда ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің білім беру саласындағы ынтымақтастығы жөніндегі Кеңестің VII мәжілісінде және 2000 жылы 10 қазанда ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің білім министрлерінің Конференциясының V мәжілісінде де бұл бағдарлама бірауыздан қолдау тапты [38; 14].

Бағдарламаны Армения, Белоруссия, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей, Тәжікстан қолдады. Бағдарламаның мақсаты - ТМД-ның біртұтас білім беру кеңістігін қалыптастыру және басқарудың механизмдері мен шарттарын жасау, ол үшін біртұтас білім беру кеңістігін қалыптастыруды ақпараттық қамтамасыз ету; интеграциялық үдерістердің даму мәселесін реттеуші құқықтық база қалыптастыру; біртұтас білім беру кеңістігін қалыптастырудың ұйымдық және оны ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету көзделді. Негізгі атқарушылар ТМД мемлекеттері білім беруді басқару және ғылыми, ғылыми-педагогикалық мамандарын аттестаттаудың мемлекеттік органдары, ғылым және білім жөніндегі ТМД-ның парламентаралық тұрақты комиссиясы, халықаралық жоғары мектеп ғылым академиясы, Университеттердің Еуразиялық ассоциациясы, Ғылыми және ғылыми-педагогикалық мамандарды аттестаттаудың мемлекеттік органдарының халықаралық ассоциациясы, М.В.Ломоносов атындағы ММУ, қырғыздық-ресейлік Славян университеті және басқа органдар болып табылады. Бағдарламаның орындалуын үйлестіруді ТМД-ның Атқарушы комитеті және білім министрлерінің Конференциясы, білім беру саласындағы ынтымақтастық жөніндегі Кеңес жүзеге асырады [39; 102].

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан жүріп өткен жол ТМД елдері үшін үлгі болуға тұрарлық: оны мекендеуші халықтардың этникалық және мәдени өзара байланыстары ерекше құбылыс болып табылады, адам өмірінің барлық саласын қамтитын - тіл, өмір сүру үрдісі, дәстүр, конфессионалдық ерекшелік, ойлау және діл арасында өзара сыйластық, құрмет қалыптастыру этносаралық қатынас сияқты өте нәзік салада оңай іс емес. ҚР-ның ұлттық саясаты нақты ұстанымдарға негізделген: этносаралық өзара байланыс түрлерін іздестіру, ұлттық мәселені шешудегі әділ база ретінде қоғамдық тұрақтылыққа ұмтылу; заңның үстемдік құруы; мемлекеттік тәуелсіздікті нығайтып, интеграциялық саясатты жандандыру. Бүгінде ұлтаралық бейбітшілік пен келісімді сақтаудағы Қазақстан үкіметінің технологиялық тәжірибесі әлемде үлгі ретінде мойындалып, басқа елдерге ұсынылуда. Бұл елімізді халықаралық дәрежеде қабылдаудың жағымды негізі. Бұл экономика саласында инвестициялардың ағылу қарқынынан және азаматтардың ертеңгі күнге деген рухани және психологиялық сенімділігінен көрінеді.

2005 жылы 6-7 қазанда Бішкекте ЕурАзЭҚ парламентаралық ассамблеясы әлеуметтік саясат жөніндегі Тұрақты комиссиясы «ЕурАзЭҚ мүше мемлекеттерінің білім жүйесін реформалау жағдайындағы ортақ білім беру стандарттарын қалыптастыру» [40; 63] дөңгелек үстелі аясында ЕурАзЭҚ-тың білім туралы заңнамалық негізінің жобасын талқылады. Білім туралы қазіргі моделді зақдар тек ұсыныстық сипатта қалып жұмыс істемейтіндігі аталып көрсетілді. Білім туралы ЕурАзЭҚ-тың ұсынылған заңнамалық негізінің жобасы парламентаралық ассамблея қабылдағаннан кейін әрбір қатысушы елде бекітіліп, одан кейін орындауға міндетті заңнамалық акті болады. Белоруссияда кеңестік білім берудің жақсы дәстүрлері сақталып, білім тегін барлық сатысында да қол жетерлік және сонымен қатар жекеменшік жоғары оқу орындары үшін де бос кеңістіктер бар. ҚР Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы) мен Л.Гумилев атындағы Еуразия университетіне шетелдік оқытушыларға ақы төлеу үшін 1 млн. доллардан бөлініп, оқытушылардың көпшілігі негізінен Ресейден алынды.

Посткеңестік жылдардың өн бойында халықтың денсаулығын нығайтып сақтауда өзара көмек көрсетудің бұрынғы дәстүрін сақтап, өрістетуге әрекет жасалды. 1992 жылы маусымда үкімет басшылары келісімге қол қойысып, ондаған мемлекетаралық құжаттар дайындалып, денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық бойынша Кеңес құрылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл. ISBN 5-89800-123-9, VII том*
2. *Данные приводятся по: Арефьев А. Как это будет по-русски? // Эксперт. Спец. выпуск. 25-31 декабря 2006 г. С. 86.*
3. *Преамбула Закона «О введении узбекского алфавита, основанного на латинской графике» от 2 сентября 1993 г*
4. *Романов А.А. Роль России в истории создания и развития СНГ. Тарих ғыл. канд... дисс. автореф. - М., 1997.*
5. *Танирбергенов А. Интеграционные процессы в Центральной Азии: китайский фактор // Саясат. - 2004. - № 1. - С.16*
6. *Шишков Ю.В. Теория региональной капит. интеграции. 1978.*
7. *Мансуров Т. Казахстан – Россия отношения в эпоху перемен 1991-2001. - Москва, 2001.*
8. *Евразийское пространство интеграционный потенциал и его реализации. / Ответственный редактор Тажин М.М. - Алматы, 1994.*

